

УДК 069:379.84 (477) "20"

*Борисенко Юлія Станіславівна,**аспірантка**Київського національного університету**культури і мистецтв**ORCID 0000-0003-2846-3931**yborysenko@ukr.net*

ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ СКАНСЕНІВ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ: КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЛЕВА СКЛАДОВА

Мета роботи – висвітлити процес становлення та розвитку скансенів в Україні на початку ХХІ ст. **Методологія** дослідження полягає в застосуванні методу джерелознавчого аналізу основних публікацій з теми (для з'ясування рівня наукової розробленості проблеми), термінологічного аналізу (для уточнення базових понять), порівняння (для виявлення характерних особливостей різних етапів розвитку скансенів), теоретичного узагальнення (для формулювання висновків). **Наукова новизна** полягає у висвітленні процесу формування скансенів в Україні на початку ХХІ ст. і показі культурно-дозвіллевої складової їхньої діяльності. **Висновки.** Становлення та розвиток скансенів на початку ХХІ ст. відбувалося на території всієї України рівномірно. На сучасному етапі матеріальна та духовна культура майже всіх етнографічних регіонів України репрезентована засобами музеєфікації архітектурних пам'яток у музейних закладах просто неба. Для розглянутого періоду характерним є відкриття скансенів приватного типу власності, що знайшло підтримку на законодавчому рівні. Однак більшість із заснованих скансенів так і не змогли повною мірою реалізувати всі заплановані напрями діяльності через брак фінансування.

Ключові слова: скансен, музей просто неба, формування, етнографія, краєзнавство, культурно-дозвіллева діяльність.

Борисенко Юлія Станіславівна, аспірантка Київського національного університету культури і мистецтв

Характерные особенности становления и развития скансенов в Украине в начале ХХІ в: культурно-досуговая составляющая

Цель работы – выделить процесс становления и развития скансенов в Украине в начале ХХІ в. **Методология исследования** заключается в применении метода источниковедческого анализа основных публикаций по теме (для выяснения уровня научной разработанности проблемы), терминологического анализа (для уточнения базовых понятий), сравнения (для выявления характерных особенностей различных этапов развития скансенов), теоретического обобщения (для формулирования выводов). **Научная новизна** исследования заключается в освещении процесса формирования скансенов в Украине в начале ХХІ в. и показе культурно-досуговой составляющей их деятельности. **Выводы.** Становление и развитие скансенов в начале ХХІ в. происходило на территории всей Украины равномерно. На современном этапе материальная и духовная культура почти всех этнографических регионов Украины представлена средствами музеификации архитектурных памятников в музейных учреждениях под открытым небом. Для рассматриваемого периода характерным является открытие скансенов частного типа собственности, что нашло поддержку на законодательном уровне. Однако большинство из основанных скансенов так и не смогли в полной мере реализовать все запланированные направления деятельности из-за нехватки финансирования.

Ключевые слова: скансен, музей под открытым небом, формирование, этнография, краеведение, культурно-досуговая деятельность.

Borysenko Yulia, postgraduate student Kiev National University of Culture and Arts

Characteristic features of the formation and development of skansen in Ukraine at the beginning of the XXI century: cultural and recreational component

The purpose of the article highlight the process of formation and development of Skansen in Ukraine, at the beginning of the XXI century. **The methodology** consists of applying the method of source study analysis of the leading publications on the topic (to determine the level of scientific development of the problem), terminological analysis (to clarify basic concepts), comparison (to identify the characteristic features of different stages of development of Skansens), theoretical generalization (to formulate conclusions). **The scientific novelty** is to highlight the process of forming Skansens in Ukraine at the beginning of the XXI century and showing cultural and leisure components of their activities. **Conclusions.** The formation and development of Skansens at the beginning of the XXI century occurred throughout Ukraine evenly. At the present stage, the material and spiritual culture of almost all the ethnographic regions of Ukraine is represented by the justification of architectural monuments in the museum institutions by the sky. The period under review is characterized by the discovery of private-owned Skansens, which was supported at the legislative level. However, most of the based Skansens could not fully realize all the planned activities for lack of funding.

Key words: Skansen, open-air museum, formation, ethnography, local history, cultural and leisure activities.

Актуальність теми дослідження. В умовах складних соціально-економічних та глобалізаційних процесів, які є притаманними для розвитку української культури на початку XXI ст., досить важливим залишається питання створення та функціонування мережі скансенів на території України. Культурно-дозвіллева робота з відвідувачами, одна з пріоритетних у діяльності даних закладів, є основою збереження та популяризації національних культурних традицій.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання історії становлення та функціонування музеїв просто неба в Україні на початку XXI ст. висвітлено у працях низки вітчизняних науковців. Так, заслуговує на увагу стаття Дмитра Каднічанського «Використання історико-культурної спадщини України в туризмі на прикладі скансенів» [2, 128], де представлено огляд українських скансенів, подано їхню класифікацію відповідно до поділу на власне скансени й культурно-освітні комплекси, вивчено етапи формування музейних закладів, відображено проблеми їхнього функціонування та перспективи розвитку. Деякі аспекти історії та діяльності вітчизняних музеїв просто неба фрагментарно висвітлено в статті Інни Щербак «Традиційна культура в туристичних маршрутах України» [9, 60], дослідження якої присвячено проблемі місця та ролі традиційної української культури, проаналізовано практику репрезентації етнокультурних надбань. Проте, констатуємо значимість вказаних публікацій, маємо зауважити, що вони мають здебільшого туристично-краєзнавче спрямування. Маємо також вказати на дослідження Зої Гудченко «Народознавчі осередки у гірських селах Закарпаття» [1, 76], де автор визначила сучасні тенденції розвитку музеїв під відкритим небом у вказаному регіоні України. На жаль, розвідка охоплює лише один конкретний етнографічний регіон.

Виходячи з аналізу згаданих вище праць, можемо окреслити мету дослідження – висвітлити характерні особливості становлення та розвитку скансенів в Україні на початку XXI ст., а також виокремити елементи культурно-дозвіллевої діяльності у розглянутих скансенах в даний період. Зазначимо, що об'єктом вивчення є скансени України.

Виклад основного матеріалу. Початок ХХІ ст. в Україні обумовлений процесом закладення державотворчих та законодавчих основ формування мережі скансенів. Станом на початок ХХІ ст. на території України вже функціонувало 9 повноцінних музейних закладів просто неба, які було створено впродовж радянської доби: Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпряни (1964 р.), Республіканський музей народної архітектури та побуту (1969 р.), Музей народної архітектури та побуту в м. Ужгород (1970 р.), Музей народної архітектури та побуту у Львові (1971 р.), Сарненський історико-етнографічний музей (1974 р.), Чернівецький обласний державний музей народної архітектури та побуту (1977 р.), Рокинівський музей історії сільського господарства Волині (1979 р.), Музей народної архітектури та побуту Прикарпаття (1979 р.), Музей народної архітектури, побуту та дитячої творчості у с. Прелесне (1983 р.).

29 червня 1995 року було ухвалено Закон України «Про музеї та музейну справу», що регламентував основні етапи створення та діяльності як загалом музейних закладів України, так, зокрема, і скансенів [6]. Окрім цього законодавчого акту, на сьогодні в даній сфері правового регулювання діють такі нормативно-правові акти: Закон України «Про культуру», «Про охорону культурної спадщини», «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» [6].

За визначенням Дмитра Каднічанського, «скансен – це перший в світі етнографічний музей, архітектурно-етнографічний комплекс з міні-музеями в окремих будівлях, розміщений на острові Юргорден в Стокгольмі. Заснований Артуром Газеліусом 11 жовтня 1891 р. Слово «скансен» походить від назви місцевості, де його створено» [2, 29].

Врегулювання основних музеетворчих та скансентворчих питань на державному рівні поклато початок формуванню мережі музейних закладів просто неба. Розглянемо процес становлення та розвитку скансенів в Україні, починаючи з 2000-х рр. ХХІ ст.

2004 р. в с. Вереміївка Чернобаївського району Черкаської області було створено Історико-етнографічний музей «Козацькі землі України», який став першим приватним скансеном на території України. Вказаний заклад представляє модель козацького хутора середини ХVІІ-ХVІІІ ст. Засновником історико-етнографічного комплексу є мешканець села Володимир Недяк – мистецтвознавець, художник, лауреат Шевченківської премії. Фонди музею нараховують близько 30 тисяч одиниць, що включають сільськогосподарські приміщення (комори як різновид житла, стайні, кошари, клуні для обмолочування збіжжя, вітряки), інструменти традиційного обробітку, кам'яну скульптуру, транспортні засоби українців. Музейний заклад просто неба провадить різноманітні акції, організовує постійно діючі та пересувні виставки, що суттєво сприяє популяризації традиційної культури краю [3, 92]. Спочатку проект архітектурно-етнографічного комплексу на етапі становлення передбачав створення «живого скансену», тобто на території музейного закладу планувалося проживання декількох сімей, які б відтворювали старовинні звичаї та побут. Туристи і відвідувачі мали б змогу зупинитися на декілька днів на терені скансену та взяти участь у майстер-класах, відвідати музей-корчму козацької їжі,

ознайомитися з особливостями козачого побуту [3, 93]. Проте, незважаючи на ініціативність починань, проект реалізації «живого скансену» доки залишився на папері. На практиці історико-етнографічний музей «Козацькі землі України» реалізовує лише виставково-експозиційні функції, обмежуючись експозицією старовинних вітряних млинів.

Музейним закладом просто неба, заснованим на території України того ж року, став етнографічний музей просто неба «Хутір Савки». Скансен знаходиться у приватній власності і територіально розташований у с. Нові Петрівці Вишгородського району Київської області. Експозиція включає оригінальні українські садиби: дім заможного селянина (1786 р.) та будинок пана (1854 р.), де репрезентовані колодязь, погреб, господарське подвір'я з кузнею та клунею. У діяльності етнографічного комплексу провідним є культурно-дозвіллевий аспект діяльності музейного закладу, що представлено різноманітними майстер-класами та анімаційною програмою під назвою «Весілля в Хаті Савки» [4]. Глядачі в ході відвідування закладу можуть взяти участь у ряді дійств, зокрема власноруч змолоти борошно, виконати певні види робіт у кузні, побачити майстерність народних митців.

2006 року в м. Косів Івано-Франківської області було створено Музей гуцульської культури просто неба, основною метою функціонування якого визначалося збереження унікальної історико-культурної спадщини згаданої етнографічної групи українців. На відміну від двох попередніх, даний музейний заклад знаходиться у підпорядкуванні Національного природного парку «Гуцульщина». Скансен відтворює забудову гуцульського села та позиціонується як своєрідне туристичне поселення із притаманними йому сільськими спорудами та оздобленням. Превалюючим завданням роботи музейного закладу просто неба є проведення традиційних гулянь, обрядодійств, забав. До напрямів роботи музею також відносимо організацію міжнародних семінарів, з'їздів, зустрічей. На території скансену діє Маєток Святого Миколая із своєрідною майстернею з виготовлення чарівних новорічних іграшок, прикрас, листівок тощо [5].

Заслуговує на окремий розгляд діяльність Музею архітектури та побуту «Старе село», розташоване в с. Колочава Міжгірського району Закарпатської області. Скансен відчинено для відвідувачів 14 червня 2007 року. Основу експозиції становлять предмети побуту селян гірських районів Карпат XIX-XX ст. Варто зауважити, що скансен – перший у своєму роді сільський музей архітектури та побуту в Закарпатській області. У грудні 2009 року на Всеукраїнському конкурсі громадських музеїв заклад посів лідируючу позицію у краєзнавчій номінації «Традиції та звичаї моєї малої Батьківщини» [8]. Експозиція включає понад чотирнадцять архітектурних комплексів з внутрішнім наповненням, яке формують перевезені з Колочави та передмістя будівлі. На підвищеній території скансену репрезентовано житло вівчаря, побудоване понад 200 років тому; хати кравця, теслі, бондаря, кушніра, бідняка; колиба; єврейський комплекс (корчма та бужня – молитовний дім); діюча кузня коваля; дім лісоруба (датований серединою XX ст.), жандармська станція 1939 року;

церковно-приходська школа. Експозицію скансену доповнює унікальний потяг-музей, що складається з 10-ти вагонів, ретранслюючих процес транспортування за часів різної влади, яка панувала на Закарпатті. На окремій ділянці скансену також збудовано амфітеатр, який слугує своєю площею для проведення святкувань та обрядодійств [8].

2007 року на території Сумської області було відкрито історико-культурний заповідник «Посулля», де з 2008 року розпочалося створення музею архітектури та побуту просто неба, який розташований в с. Пустовійтівка Роменського району Сумської області. До складу музейного комплексу входять споруди – копії оригінальних будівель періоду XVIII–XX століть: церква Святої Трійці, сільська садиба, кузня, колодязь і млин. У них експонуються знаряддя праці та побуту, одяг, меблі, посуд. Традиційно щороку на території музею проводиться козацьке свято «Калнишева рада», яке супроводжується молебнем. Метою згаданого заходу є збереження стародавніх традицій українського народу, єднання поколінь і патріотичне виховання. У майбутньому планується створення архітектурних комплексів, які відтворюватимуть також історико-етнографічні зони Сумщини: Полісся, Сіверщину, Слобожанщину [2, 135].

Мережу вітчизняних скансенів розширив Туристично-етнографічний комплекс «Козацький хутір» – філія Національного історико-культурного заповідника «Чигирин». Комплекс розміщено в с. Стецівка Чигиринського району Черкаської області. Основу скансену становить ексклюзивний Музей млинарства. Створення музейного закладу розпочалося з активної краєзнавчо-пошукової роботи. Так, працівники скансену займались вивченням і польовими дослідженнями зразків народного будівництва з різних регіонів Черкащини, а саме: Черкаського, Кам'янського, Чигиринського та Золотоніського районів. Результати даних експедицій згодом було покладено в основу створення комплексу «Козацький хутір». Проект передбачав встановлення 14-ти вітряків, 12 будівель, які б відтворювали автентичне житло українських селян Середньої Наддніпрянщини XVIII–XIX ст. На сьогоднішній день до складу експозиції скансену входять: три вітряки (кін. XIX – поч. XX ст.), дерев'яна церква Святого Миколая (XVIII ст.), хати сільського старости та батюшки, шинок, комори, піч для випалювання керамічних виробів. Концепція закладу передбачає організацію різноманітних культурно-освітніх та культурно-дозвіллевих заходів. Музей, за задумом ініціатора його створення та директора Василя Полтавця, має стати центром проведення симпозіумів художників-керамістів [9, 62].

Маємо також зосередити увагу на ще одному скансені, який постав за часів незалежності. Це Етнографічний музей «Українська Слобода», розташований у с. Писарівка Золочівського району Харківської області. Формування музейного закладу просто неба розпочалось наприкінці 80-х рр. XX ст., проте скансен так і не було відкрито через брак фінансування [7, с. 112]. Офіційне відкриття музею відбулося 2008 року завдяки зусиллям місцевого краєзнавця, директора школи, згодом і директора самого музею – Кобця Леоніда Семеновича. Місцевий

краєзнавець разом із учнями організував активну етнографічно-пошукову роботу, наслідком якої стали зібрання та музеєфікація близько п'ятисот пам'яток народно-ужиткового мистецтва. На сьогодні Етнографічний музей включає такі експонати, як млин, будинок селянина, питний заклад корчму, комору для зберігання продуктів, що є унікальними зразками слобожанської народної архітектури та побуту середини XIX ст. Незважаючи на унікальність експозиції, сьогодні музейний заклад просто неба функціонує завдяки старанням ентузіастів та небайдужих селян, які забезпечують його діяльність [7, 114].

Початок XXI ст. охарактеризувався також створенням т. зв. закладів скансенівського типу (своєрідний музей архітектури та побуту просто неба, де експонати не є автентичними, а лише відтворюють зразки оригінального народного зодчества) [2, 130]. Серед таких закладів можемо виокремити: Культурно-освітній комплекс «Мамаєва Слобода» (м. Київ, 2003 р.); Історико-культурний комплекс «Запорозька Січ» (м. Запоріжжя, 2004 р.); «Скансен Гелон» (с. Більське, Полтавська обл., 2006 р.); Етнографічний комплекс просто неба «Бессарабське село Фрумушика-Нова» (с. Весела Долина, Тарутинський р-н, Одеська обл., 2006 р.); Етнографічний комплекс «Українське село» (с. Бузова, Київська обл., 2007 р.); Парк «Київська Русь» (с. Копачів, Київська обл., 2008 р.); Батури́нська фортеця (м. Батурин, Бахмацький р-н, Чернігівська обл., 2014 р.). Зауважимо, що концепція роботи закладів скансенівського типу ґрунтується на репрезентації копій оригінальних предметів народної культури і побуту. Тому принципи їхньої діяльності, на нашу думку, заслуговують на висвітлення у межах окремої розвідки.

Наукова новизна дослідження полягає у висвітленні процесу формування скансенів в Україні на початку XXI ст. і показі культурно-дозвілдової складової їхньої діяльності.

Висновки. Таким чином, на підставі здійсненого дослідження можна зробити низку висновків. Становлення та розвиток скансенів на початку XXI ст. відбувалися на території всієї України достатньо рівномірно. У даний період часу майже всі етнографічні регіони України репрезентували матеріальну та духовну культуру засобами музеєфікації архітектурних пам'яток у музейних закладах просто неба. Так, скансени було створено в західному регіоні України («Старе село» с. Колочава, Міжгірський район, Закарпатська область, Музей гуцульської культури просто неба, м. Косів, Івано-Франківська область); центральному регіоні («Козацький хутір» с. Стецівка Чигиринського району Черкаської області, Історико-етнографічний музей «Козацькі землі України» с. Вереміївка Чорнобаївського району Черкаської області); східному регіоні (Музей архітектури та побуту просто неба в с. Пустовійтівка, Роменського району, Сумської області, Етнографічний музей «Українська слобода» с. Писарівка, Золочівського району, Харківської області); а також на півночі – представлена етнографічним музеєм просто неба «Хутір Савки» (с. Нові Петрівці, Вишгородський район, Київська область). Для досліджуваного періоду характерним є відкриття скансенів приватного типу власності, що знайшло підтримку на законодавчому рівні [6, стаття 7].

На початку ХХІ ст. перелічені скансени активно реалізують культурно-дозвіллевий напрямок діяльності. Можемо виокремити найбільш поширені форми культурно-дозвіллевої роботи з відвідувачами: анімаційна програма, майстер-клас, святкування різноманітних народних свят та гулянь.

На жаль, деякі із заснованих скансенів (Туристсько-етнографічний комплекс «Козацький хутір», Історико-етнографічний музей «Козацькі землі України», Етнографічний музей «Українська слобода») так повною мірою і не змогли реалізувати заплановані проекти діяльності через брак фінансування та байдужість місцевої влади.

Література

1. Гудченко З. С. Народознавчі осередки у гірських селах Закарпаття (за експедиційними враженнями). *Народна творчість та етнографія*. 2009. № 2. С. 76-78.
2. Кадничанський Д. А. Використання історико-культурної спадщини України в туризмі на прикладі скансенів. *Краєзнавство*. 2012. № 1. С. 128-137.
3. Бех М. В. Козацьке село Вереміївка: спроба монографічного дослідження. *Народна творчість та етнологія*. 2013. № 4. С. 91-105.
4. Музей етнічної культури Хутір Савки. Київ, 2004. URL: <http://xutir-savky.com.ua> (дата звернення: 15.10.2018).
5. Національний природний парк Гуцульщина. Косів, 2010. URL: <http://nnph.if.ua> (дата звернення: 12.10.2018).
6. Про внесення змін до Закону України «Про музеї та музейну справу»: Закон України від 14 травня 1999 року 659-XIV / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/659-14> (дата звернення: 15.10.2018).
7. Проненко І.В. Музеї-скансени Слобожанщини: сучасний розвиток та перспективи. *Вісник виставково-музейного центру*. 2016. № 1. С. 111-117.
8. Відкрий для себе Колочаву, скансен «Старе село». Колочава, 2012. URL: <http://kolochava.com.ua/selo-10-muzeiv/stare-selo.html> (дата звернення: 13.10.2018).
9. Щербак І. М. Традиційна культура в туристичних маршрутах України. *Народна творчість та етнологія*. 2011. № 1. С. 60-66.

References

1. Gudchenko, Z.S. (2009). Cultural centers in mountain villages of Transcarpathia (according to expedition impressions). *Narodna tvorchist' ta etnografiya*, 2, 76-78 [in Ukrainian].
2. Kadnichans'kij, D. A. (2012). Use of historical and cultural heritage of Ukraine in tourism on the example of scansen. *Kraeznavstvo*, 1, 128-137 [in Ukrainian].
3. Beh, M. V. (2013). Cossaks village Veremiivka: monographic research. *Narodna tvorchist' ta etnologiya*, 4, 91-105 [in Ukrainian].
4. Museum of Ethnic Culture «Khutir Savky» [online] Retrieved from: <http://xutir-savky.com.ua>. [Accessed 15 October 2018].
5. National park «Hutsulshchyna» [online] Retrieved from: <http://nnph.if.ua>. [Accessed 12 October 2018].
6. Law of Ukraine about museums and museum affairs from June 29 1995, № 249/95 - VR] (1999, June 9). *Holos Ukraine*, 103, pp. 10-12 [in Ukrainian].
7. Pronenko, I.V. (2016). Museums-scansenes of Slobozhanshyna: modern development and prospects. *Visnik vistavkovo-muzejnogo centru*, 111-117 [in Ukrainian].
8. Vidkrij dlya sebe Kolochavu, skansen «Stare selo» [online] Retrieved from: <http://kolochava.com.ua/selo-10-muzeiv/stare-selo.html>. [Accessed 13 October 2018].
9. Scherbak, I. M. (2011). Traditional culture in the tourist routes of Ukraine. *Narodna tvorchist' ta etnologiya*, 1, 60-66 [in Ukrainian].